

Analiza barier rozwoju działalności innowacyjnej w rejonie Wschodniej Słowacji ^x

Patrycja Pudło, Petra Pešáková*

1. Ogólna charakterystyka regionu wschodniej Słowacji

Innowacje są obecnie jedną z najważniejszych sił napędowa rozwoju gospodarki. Jednakże wprowadzenie innowacji wiąże się z licznymi przeszkodami. Przeszkody te są związane nie tylko funkcjonowaniem samej firmy jej specyfiką, zasobami, zarządzaniem ale również z otoczeniem rynkowym.

W artykule skupiono się na analizie barier rozwoju działalności innowacyjnej na obszarze północno - wschodniej Słowacji. Omawiany region według NUTS II tworzą dwa pod regiony: „Košický samosprávny kraj” oraz „Prešovský samosprávny kraj” (rysunek 1).

^x Artykuł jest częścią projektu Mlada Veda nr. 2330258 “Inovačné aktivity v malých a stredných podnikoch s dôrazom na prekážky brániace inováčným aktivitám“

* dr Patrycja Pudło, Ing Petra Pešáková- Ekonomická Univerzita v Bratislave, Podnikovohospodárska fakulta v Košiciach, Katedra Zarządzania,

Rysunek 1 Usytuowanie regionu północno-wschodniej Słowacji

Źródło: Opracowanie własne

Region północno-wschodniej Słowacji jest regionem transgranicznym. W jego północnej części graniczny z województwem podkarpackim, od wschodu z Ukrainą a od południa z Węgrami. Zajmuje on powierzchnię 15727 km². W skład regionu wchodzi drugie i trzecie największe miasta na Słowacji tj. Koszyce i Preszów. Produkt krajowy brutto w omawianym regionie kształtował się w 2007 roku na poziomie 12205,778 mil euro. Stopa bezrobocia regionu kształtowała się w 2009 roku na poziomie 16,5% w preszowskim kraju i 15,5% koszyckim kraju [Štatistického úradu Slovenskej republiky, Nezamestnanosť, 2010].

Regionalna gospodarka wschodniej Słowacji jest zdominowana głównie przez turystykę, przemysł wytwórczy, przetwórstwo oraz rolnictwo. Przemysł wytwórczy oraz przetwórstwo są największymi pracodawcami zatrudniającymi 34% siły roboczej regionu, na dalszych miejscach plasuje się edukacja 19%, opieka zdrowotna 13% oraz rolnictwo 9%. Przemysł wytwórczy regionu obejmuje różne sektory zaliczamy do niego: produkcje żywności, chemii, przemysł farmaceutyczny, produkcja metalowych wyrobów, przemysł maszynowy oraz transport przemysł odzieżowy, tekstylny i skórzany, elektromaszynowy, drzewny, papierniczy [Innovation regions, 2010]

Pod względem rozwoju działalności badawczo rozwojowej w porównaniu do EU-15 region ma bardzo niską efektywność, która jest spowodowana małą liczbą międzynarodowych patentów (podanych zgłoszeń patentowych) na 1000 mieszkańców oraz udziałem high-tech produktów i usług (z dużym podziałem wartości dodanej) w eksporcie ogółem. Jak podaje Regionalna Strategia Koszyckiego regionu za okres 2000-2004 region osiągnął poziom 2% w porównaniu do EU -15 w liczbie patentów na 1000 mieszkańców oraz 18% w udziale high-tech eksportu w eksporcie ogółem. Przyczyną takiego stanu jest niedokończona reforma oświaty, niski udział wydatków na badania i rozwój w PKP (o 69% niższy jak w krajach UE)

oraz niski poziom wydatków na technologie informacyjne w stosunku do PKP (47% w porównaniu do EU-15) [Ľapák a kol., 2008]. Według danych głównego Urzędu statystycznego Słowacji wydatki na badania i rozwój w roku 2006 w preszowskim okresie były na tle wszystkich regionów na najniższym poziomie 175 119 tys. Sk to jest 22 razy mniej w porównaniu do regionu Bratysława, region Koszyce plasował się na 3 pozycji z 8 podregionów Słowacji z wartością 891 804 tys.Sk. [RIS Prešov - Rozvoj a implementácia Regionálnej inovačnej stratégie v Prešovskom samosprávnom kraji, 2010]

Źródła finansowanie działalności innowacyjnej

W związku z powstaniem regionalnych strategii innowacyjnych, region północno – wschodniej Słowacji stara się aktywnie wspierać rozwój i transfer innowacji na swoim obszarze. Jedną z inicjatyw tego regionu ma być wybudowanie „Innowacyjnego centrum Koszyckiego regionu”, które będzie instytucją wspierającą innowacje w regionie oraz ich narzędzia i techniki takie jak np. portal innowacji, park naukowo-badawczy, klastry, platformy technologiczne.) [Ľapák a kol., 2008]

Rozwój innowacji bardzo często pociąga za sobą duże nakłady finansowe przedsiębiorstwa prowadzące działalność gospodarczą na obszarze wschodniej Słowacji mogą liczyć na wsparcie ze strony państwa, samorządów koszyckiego i preszowskiego podregionu ale i różnych instytucji pozarządowych. Obecnie środki finansowe przeznaczone na wsparcie działalności innowacyjnej mogą pochodzić z następujących źródeł:

- **Unii Europejskiej**, która finansuje rozwój innowacji w ramach programów operacyjnych:
 - Konkurencieschopnosť a hospodársky rast (konkurencyjnosť a wzrost gospodarczy) Prioritná os 1 „Podpora konkurencieschopnosti podnikov a služieb najmä prostredníctvom inovácií“, aktualny harmonogram inicjatyw jest dostępny na stronie <http://www.opkahr.sk/vyzvy/harmonogram-vyziev-na-rok-2010/>.
 - Výskum a vývoj (Badania i rozwój) aktualny harmonogram inicjatyw jest dostępny na stronie <http://www.asfeu.sk/aktuality/aktualne-vyzvy/operacny-program-vyskum-a-vyvoj/>
- **Ministerstwa Szkolnictwa SR**, które w ramach swojego budżetu wspiera badawczo-rozwojowe programy rządowe, programy rozwoju infrastruktury oraz finansuje działania agencji wspierającej badania i rozwój. Działania innowacyjne finansowane przez agencję pochodzą z programu wsparcia badań i rozwój małych i średnich przedsiębiorstw w ramach których obecnie wyróżniamy cztery programy:
 - SUSPP- finansowanie współpracy uczelni wyższych i SAV z otoczeniem biznesu (na rok 2010 przewidziano 166mil. SK)
 - VMSP – finansowanie badania i rozwoju małych i średnich firm (na rok 2010 przewidziano 280 mil. SK)
 - VVCE –finansowanie powstania oraz funkcjonowania centrów exelentności (na rok 2010 przewidziano 150 mil. SK)

- PP7RP – wsparcie oraz przygotowanie projektów w ramach 7 ramowego programu badań i rozwoju (na rok 2010 przewidziano 20mil. SK). Obecnie Agencja w ramach inicjatywy „Verejná výzva na podávanie žiadostí o registráciu a refundáciu nákladov na prípravu projektov 7. rámcového programu Európskej únie – PP7RP 2010“ oferuje dofinansowanie przygotowania projektów badawczo-rozwojowych w ramach 7 ramowego programu. Inicjatywa jest aktualna do 31.12.2010¹
- **Wsparcie dalszych ministerstw** (rolnictwa, gospodarki, obrony, zdrowia, budownictwa i rozwoju regionalnego, transportu, poczty i telekomunikacji, pracy spraw socjalnych i rodziny oraz ministerstwo kultury). Obecnie ministerstwo gospodarki ogłosiło inicjatywę w ramach programu „Pr.os 1: Inovácie a rast konkurencieschopnosti Opatr.1.3 - Podpora inováčných aktivít v podnikoch“, która wspiera przemysłowe badania rozwój i eksperymenty zwiększenie konkurencyjności produktów za pośrednictwem badań. Inicjatywa jest aktualna do 24.01.2011 <https://www.vedatechnika.sk/SK/Stranky/VyzvyWeb.aspx>, harmonogram inicjatyw na rok 2010 jest dostępny na stronie <http://www.economy.gov.sk/harmonogram-vyziev-na-rok-2010/131670s> Ministerstwo obrony ogłosiło inicjatywę w ramach programu „06E Podpora obrany, na predkladanie žiadostí o dofinancovanie projektov obr. výskumu čl. štátov EÚ v rámci Eur. obr. agent. (EDA) a nové technológie (JIP-ICET)“, wspiera osoby prawne i instytucje badawcze uczestniczące w programie JIP-ICET w ramach Europejskiej agencji ochrony EDA-wsparcie jest formą dotacji. Więcej informacji jest dostępne na stronie <https://www.vedatechnika.sk/SK/Stranky/VyzvyWeb.aspx> Inicjatywa jest aktualna do 30.06.2011.
- **Program JEREMI** - który jest wspólną inicjatywą Komisji Europejskiej i Europejskiego Banku Inwestycyjnego. Skrót pochodzi od angielskiej nazwy Joint European Resources for Micro to Medium Enterprises - wspólne europejskie zasoby dla mikro-, małych i średnich przedsiębiorstw. Ideą tej inicjatywy jest podnoszenie konkurencyjności gospodarki europejskiej na rynku światowym. W ramach JEREMIE Europejski Fundusz Inwestycyjny oferuje pomoc przy tworzeniu bądź ulepszaniu systemu finansowania działalności oraz rozwoju MSP poprzez zastosowanie instrumentów finansowych, takich jak pożyczki czy poręczenia. Instrumenty te będą mogły być używane w sposób ciągły i odnawialny, w przeciwieństwie do pomocy w formie grantu, która może zostać użyta tylko raz. Dzięki temu przedsiębiorcy będą mogli mieć dostęp do środków wsparcia także po roku 2013. Zastosowana formuła przyniesie znaczący efekt dźwigni finansowej. Szacuje się, że każde 100 mln euro przeznaczone na działania realizowane w ramach inicjatywy JEREMI przyniesie zwiększenie dostępnego dla sektora MSP kapitału wahające się od 200 mln do nawet 1 mld euro [Skomska, 2007].

¹ Więcej informacji jest dostępne na stronie <https://www.vedatechnika.sk/SK/Stranky/VyzvyWeb.aspx>

- **Program JESSICA** (Joint European Support for Sustainable Investment in City Areas) jest inicjatywą Komisji Europejskiej, Europejskiego Banku Inwestycyjnego oraz Banku Rozwoju Rady Europy jej celem jest pomoc w zakresie trwałych inwestycji w obrębie miast, opartych o nowoczesne instrumenty wsparcia. Charakterystyczną cechą programu jest finansowanie ciągle i odnawialne, co umożliwia wielokrotne wykorzystywanie środków pomocowych. Podobnie jak JEREMIE środki finansowe są rozdzielane do specjalnych funduszy rozwojowych lub funduszy holdingowych, z których w ramach miejskich rozwojowych funduszy, partnerzy będą mogli korzystać ze środków finansowych na projekty państwowo-publiczne o charakterze urbanizacyjnym. Pomoc finansowa udzielana jest w formie kredytów nie grantów [Ťapák a kol., 2008].
- **Program ramowy na rzecz konkurencyjności i innowacji (CIP)**. Stworzony przede wszystkim z myślą o małych i średnich przedsiębiorstwach (MŚP), wspiera działalność innowacyjną (w tym innowacje ekologiczne), zapewnia lepszy dostęp do środków finansowych oraz świadczy usługi wsparcia dla biznesu na poziomie regionalnym. Program ma zachęcać do szerszego i lepszego wykorzystania technologii informacyjnych i komunikacyjnych (ICT) oraz wspomagać rozwój społeczeństwa informacyjnego. Promuje również wzmoczone wykorzystanie energii odnawialnej i efektywność energetyczną. Realizacja programu rozpoczęła się w 2007 r. i potrwa do 2013 r. Budżet przeznaczony na jego realizację wynosi 3,621 mld euro. Na CIP składają się trzy programy operacyjne. Każdy z programów ma swoje szczególne cele, mające w założeniu przyczynić się do poprawy konkurencyjności przedsiębiorstw oraz wspierać ich zdolność innowacyjną w danych obszarach prowadzonej działalności, jak np. technologie informacyjno-komunikacyjne (ICT) lub energetyka zrównoważona środowiskowo [Komisja Europejska, Program ramowy na rzecz konkurencyjności i innowacji (CIP), 2010]:
 - Program na rzecz przedsiębiorczości i innowacji (EIP)
 - Program na rzecz wspierania polityki w zakresie technologii informacyjnych i komunikacyjnych (ICT PSP)
 - Inteligentna energia - program dla Europy (IEE)
- **Siódmy program ramowy (7PR)**, który wspieranie uczestników wywodzących się z szerokiej gamy środowisk - od uczelni wyższych, poprzez organy publiczne po małe przedsiębiorstwa i naukowców w krajach rozwijających się. Na okres od 2007 r. do 2013 r., program ma budżet 53,2 miliardów euro, który rozdzielony jest następujące cztery kategorie: **Współpraca, Pomysły, Ludzie** oraz **Możliwości**. Dla każdej z powyższych grupy celów opracowano program szczegółowy odpowiadający głównym obszarom polityki badawczej UE. Informacje o aktualnych inicjatywach na Słowacji są dostępne na stronie <http://eurofondy.webnode.sk/a7-ramcovy-program/>
- **Program JASPERS**, czyli Joint Assistance to Support Projects in European Regions dotyczy inicjatywy wspólnego wsparcia dla projektów w regionach europejskich. Inicjatorami programu jest Komisja Europejska, Europejski Bank Inwestycyjny oraz Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju. Według założeń Programu priorytetem jest kontrola merytoryczna dużych projektów, których

realizacja ma się odbywać przy wsparciu finansowym Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR).mDotacje udzielane są przez Europejski Bank Inwestycyjny i Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju. Ta inicjatywa unijna, funkcjonująca w ramach polityki spójności, jest szczególnie istotna w nowych państwach członkowskich w okresie 2007-2013. Corocznie tworzone są dla każdego kraju plany, na podstawie których działa Program JASPERS w danej jednostce terytorialnej. Zadanie to wykonują władze danego kraju we współpracy z Komisją Europejską [Pawłowska 2009]. Lista inicjatyw, które są lub będą wsparte z programu JASPERS są dostępne na stronie <http://www.jaspers-europa-info.org/index.php/slovakia.html>.

- **Program EUREKA** –to międzyrządowa inicjatywa, która celuje w polepszenie europejskiej konkurencyjności przez wsparcie biznesu, centrów badawczych i uniwersytetów, które prowadzą projekty europejskie dla rozwoju innowacyjnych produktów, procesów i usług. Ponadto oferuje sieć fachowego doradztwa w ramach całej Unii Europejskiej².
- **Innovation Relay Centres (IRC)** to europejska sieć ośrodków przekazu innowacji. Jej zadaniem jest wspieranie międzynarodowego transferu technologii. Ośrodki IRC pomagają lokalnym firmom i organizacjom zajmującym się technologiami (jak uczelnie czy instytuty badawcze) w dostępie do europejskiego rynku technologii poprzez promowanie ich możliwości i osiągnięć technologicznych w Europie oraz identyfikowanie i pomoc w pozyskiwaniu potrzebnych im rozwiązań technicznych i organizacyjnych. Informacja o dostępnych lub poszukiwanych technologiach dostępna jest wszystkim członkom sieci IRC za pośrednictwem wspólnego systemu informatycznego³[Czym jest sieć Innovation Relay Centres (IRC) ?. Portal Innovation Relay Centre Poland North-East (NEPIRC), 2010].

2. Analiza barier rozwój działalności innowacyjnej na terenie wschodniej Słowacji- wyniki badań

2.1 Metodologia badań

Badanie zostało przeprowadzone na firmach z regionu wschodniej Słowacji w ilości 120 wybranych firm. Ze wspomnianej grupy zostało wybranych losowo 77 firm, które tworzą 0,2% firm z badanego regionu. Wśród 77 przedsiębiorstw badano 58 małych -75%, 13 średnich -17%, 6 dużych -8% . Badanie przeprowadzono w okresie od marca 2010 do kwietnia 2010. Informacje zbierane były w formie elektronicznych ankiet które są dostępne na stronie <http://dotazniky.euke.sk/?d=74>

² Więcej informacji na stronie <http://www.eurekanetwork.org/projects>

³ Więcej informacji odnośnie Słowacji jest dostępnych na stronie <http://bin.semanticpointer.ijs.si/ProjectDetails.aspx?ProjectId=90cc9e3955b7450f8053e7e5464dc87b&SourceDatabaseId=e4fcfde0182a45898e8741a1abae3984>

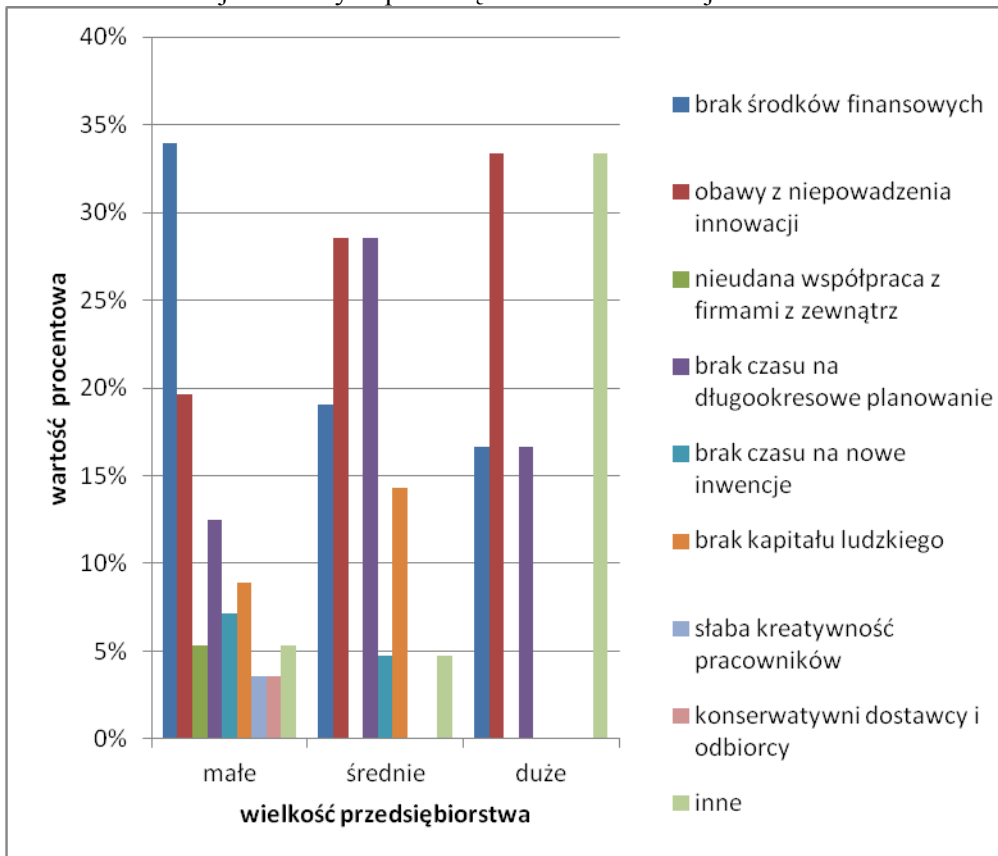
celem badania było uzyskanie informacji dotyczących wykorzystania potencjału innowacyjnego oraz informacji dotyczących procesu zarządzania innowacjami oraz ich kosztami firm działających na obszarze północno-wschodniej Słowacji.

2.2 Wyniki badań

Na podstawie analizy danych uzyskanych z przeprowadzonego badania można powiedzieć, iż 29% wszystkich badanych firm za główną barierę wprowadzania innowacji uznało nie wystarczająca ilość środków finansowych. Dalszą barierą była obawa porażki innowacji, którą zaznaczyło 23% badanych firm, oraz brak czasu na długookresowe planowanie 17%. Do mniej istotnych barier wprowadzania innowacji firmy wymieniły: brak kapitału ludzkiego 10%, brak czasu na nowe innowacje 6%, nieudaną współpracę z zewnętrznymi firmami 4%, małą kreatywność pracowników 2%, konserwatywni dostawcy i odbiorcy 2%.

Na wykresie 1 zaprezentowano procentowy udział poszczególnych barier wprowadzania innowacji w przedsiębiorstwach o różnej wielkości. Jak widać na wykresie 1 w grupie małych przedsiębiorstw dominującą barierą wprowadzania innowacji był brak środków finansowych co wskazało 33,9% firm, oraz obawy porażki innowacji 19,6%. Dalszymi istotnymi barierami w tej grupie był brak czasu na długookresowe planowanie 12,5% oraz brak kapitału ludzkiego 8,9%. Ponadto w grupie małych firm ujawniły się wszystkie z możliwych do wyboru barier wprowadzania innowacji. W grupie średnich przedsiębiorstw dominującymi barierami były: obawa porażki innowacji oraz brak czasu na długookresowe planowanie 28%. Do istotnych barier w tej grupie możemy również zaliczyć: brak środków finansowych 19% oraz brak kapitału ludzkiego 14,3%. W grupie dużych firm dominującą barierą wprowadzania innowacji była obawa porażki, którą zaznaczyło 33,3% badanych firm w tej grupie. Na uwagę zasługuje również fakt że taki sam procent odpowiedzi zaznaczyło odpowiedź „inne”. Za inne bariery wprowadzenia innowacji firmy zaznaczyły: przepracowanie.

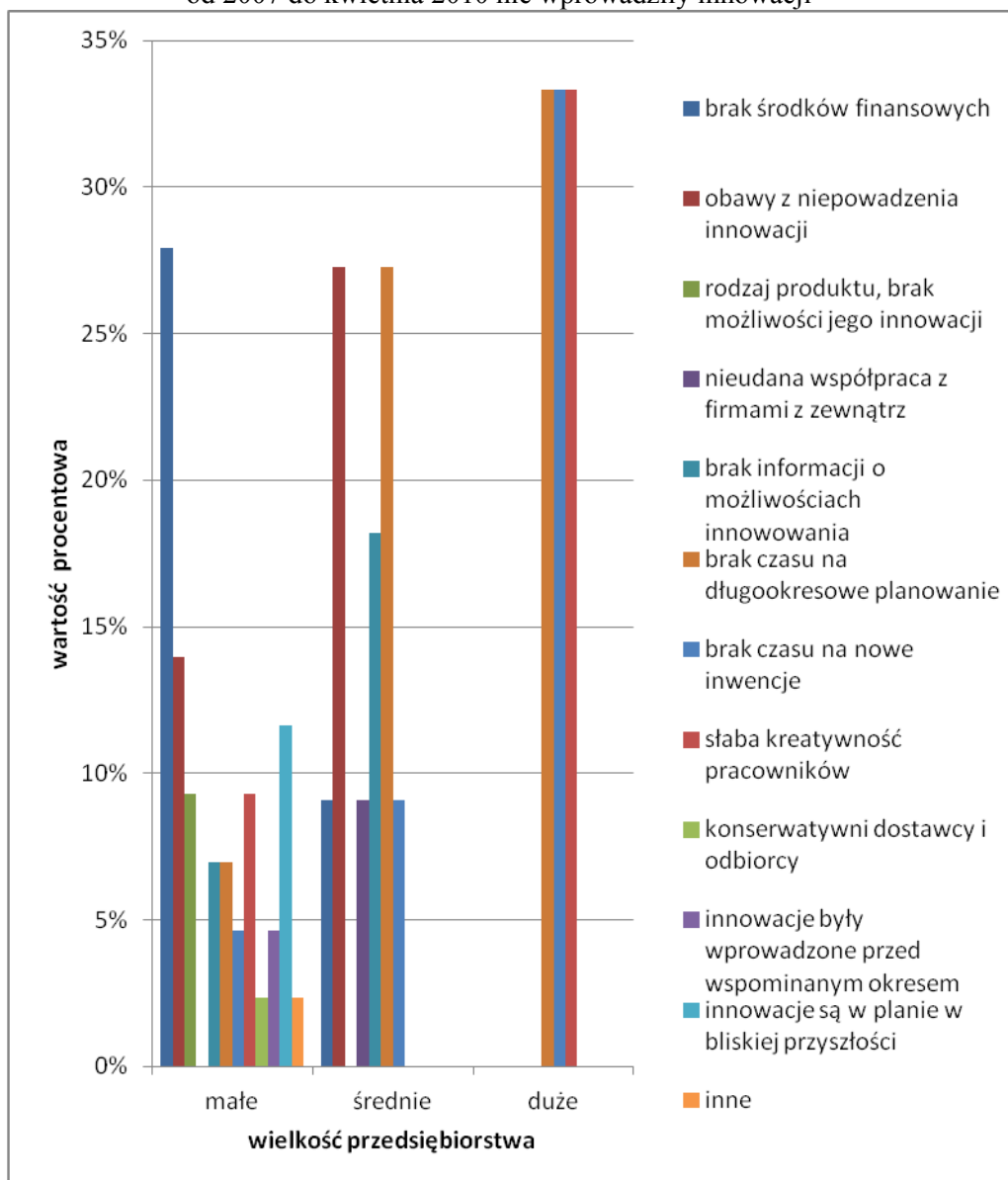
Wykres 1 Procentowy udział poszczególnych barier rozwoju innowacji zarejestrowany w przedsiębiorstwach o różnej wielkości

Źródło: Opracowanie własne

Analizując dane z wykresu 2, który przedstawia przyczyny nie realizacji innowacji w okresie od 2007 do kwietnia 2010 roku wyraźnie widzimy, że w grupie dużych przedsiębiorstw głównymi przeszkodami wprowadzenia innowacji był: brak czasu na długookresowe planowanie (33,3 % odpowiedzi), brak czasu na nowe inwencje (33,3 % odpowiedzi) oraz słaba kreatywność pracowników (33,3 % odpowiedzi). W grupie średnich przedsiębiorstw główne bariery to: obawy z niepowodzenia innowacji (27,3% odpowiedzi), brak czasu na długookresowe planowanie (27,3% odpowiedzi) oraz brak informacji o możliwościach innowowania (18,2% odpowiedzi). W grupie małych firm największą przeszkodą wprowadzenia innowacji w okresie od 2007 do kwietnia 2010 był brak środków finansowych na co wskazało 27,9 % przedsiębiorstw oraz obawy z niepowodzenia innowacji co wskazało 14% małych firm. Ponadto wśród małych firm pojawiła się odpowiedź inne, która w tym przypadku oznacza brak potrzeby wprowadzenia innowacji w wspomnianym okresie.

Wykres 2 Procentowy udział barier rozwoju innowacji wśród firm, które w okresie od 2007 do kwietnia 2010 nie wprowadziły innowacji

Źródło: Opracowanie własne

Podsumowanie

Innowacje rozumiane jako zmiana, która przynosi nowość w badanym obiekcie lub nową zmianę całego obiektu, mogą mieć dla firm różne konsekwencje ekonomiczne. Powodzenie innowacji jest więc ryzykowne. W związku z tym wiele firm w obecnej sytuacji gospodarczej - obrony lub wychodzenia z kryzysu gospodarczego stara się minimalizować ryzyko ekonomiczne. Może to mieć

bezpośredni wpływ na wyniki analizy, które wyraźnie wskazują że jedną z największych barier wprowadzenia innowacji jest obawa porażki innowacji co wskazało 33,3% dużych firm, 28% średnich firm, 19% małych firm.

Innowacje mają różny cel, niektóre są nakierowane na obniżkę kosztów, niektóre na poprawę jakości produktów czy procesów. Wiele innowacji przedsiębiorstwo jest w stanie wprowadzić dzięki koncepcji ciągłego doskonalenia polegającego na wprowadzaniu drobnych zmian ulepszeniowych. Zmiany te mogą być wykorzystaniem aktualnych praktyk innych firm lub są to nowe zmiany wtedy są to innowacje. Często wiele firm mogłoby znacznie obniżyć swoje koszty korzystając z wielu narzędzi doskonalenia jakością czy zastosowania koncepcji uszczuplania organizacji (Lean management), która oprócz obniżki kosztów wprowadza oszczędność czasu, który może być przeznaczony np. na długookresowe planowanie, badanie rynku, tworzenie inwencji oraz samotny proces wdrażania innowacji. Jak więc widzimy koncepcja doskonalenia oraz uszczuplanie organizacji mogą zmniejszyć lub zlikwidować opisywane w badaniu bariery wdrażania innowacji. Obecnie jest na rynku wiele firm, które zajmują się profesjonalnie, wdrażaniem Lean management z wykorzystaniem narzędzi zarządzania jakością. Wiele firm prowadzi szkolenia w tym zakresie w związku z tym najkorzystniej dla firmy byłoby przeszkalać swoich pracowników tak aby proces wprowadzania nowych zmian był procesem ciągłym pod stałym nadzorem tak aby nie dochodziło do błędów i marnotrawstwa w firmie.

Analiza zaprezentowanych danych ukazuje, że drugą bardzo ważną barierą wprowadzenia innowacji jest brak środków finansowych. Szczególnie uwidoczniło się to w sektorze małych firm co wskazało 33,9% badanych firm w tej grupie. Zminimalizowanie tej bariery jest możliwe poprzez korzystanie przedsiębiorstw ze środków pomocowych oferowanych przez Ministerstwo Słowacji czy Unię Europejską. Między innymi z tego powodu w artykule w części teoretycznej zostały zaprezentowane aktualne możliwości wsparcia finansowego przedsiębiorstw chcących wprowadzać innowacje. Ponadto trzeba zaznaczyć, iż wspomniane środki mogą być przeznaczone na szkolenia specjalistyczne lub szkolenia np. z zakresu twórczego rozwiązywania problemów, które mogą pozytywnie wpłynąć na rozwój lub wzrost kreatywności pracowników. Środki finansowe przeznaczone na rozwój innowacji mogą być wykorzystane na finansowanie inicjatyw klastrowych oraz klastrów, które dzięki współpracy uczelni wyższych sfery biznesu oraz samorządów lokalnych przyczyniają się nie tylko do transferu wiedzy a tym wzrostu innowacyjności ale i rozwoju całego regionu.

Analyse barriers of innovation activity in area of Eastern Slovakia

Summary

In this article are presented barriers of innovation activity in the area of Eastern Slovakia. The main barriers are identified as lack of financial resources and high risk of failure individual innovation. On the basis of this results authors present some

solutions as cluster initiatives or application of lean management and quality improvement tools, which may help companies with reduce of mentioned barriers.

Literatura

- ŤAPÁK, P. a kol. 2008. *Regionálna inovačná stratégia Košického samosprávneho kraja*. Texinfo vyd. 1. Košice: Košický samosprávny kraj, 2008. ISBN: 80-969559-X-X. Dostepne na internete 16.11.2010:
<http://www.vucke.sk/APIR/sk/Pre_Podnikateľov/Investicne_prostredie/regionalnainovacnastrategia/Documents/RIS.pdf>
- RIS Prešov - Rozvoj a implementácia Regionálnej inovačnej stratégie v Prešovskom samosprávnom kraji
Dostepne na internete 16.11.2010:
<http://www.po-kraj.sk/sk/samosprava/vyzvy-granty/projekty-psk/ukoncene-projekty/ris-presov.html>
- Komisia Europejska, Program ramowy na rzecz konkurencyjności i innowacji (CIP)
Dostepne na internete 17.11.2010 http://ec.europa.eu/cip/index_pl.html
- SKOMSKA B. 2007, *Jak JEREMIE może pomóc małym przedsiębiorcom*, Portal moja firma, Dostepne na internete 17.11.2010
<http://mojafirma.infor.pl/firma-w-unii/54522,Jak-JEREMIE-moze-pomoc-malym-przedsiębiorcom.html>]
- Innovation regions, dostepne na internete 16.11.2010
http://www.innovatingregions.org/network/whoswho/regions_search.cfm?region_id=281.
- Štatistického úradu Slovenskej republiky, Nezamestnanosť dane dostepne na Internete, 25.11.2010
<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=1801>]
- PAWŁOWSKA A. 2009, *Program Jaspers o czym mowa*. Portal Nowe - Dotacje.pl, Dotacje Unijne, Dostepne na internete 18.11.2010
<http://www.nowe-dotacje.pl/program-jaspers.php>
- Czym jest sieć Innovation Relay Centres (IRC) ?. Portal Innovation Relay Centre Poland North-East (NEPIRC). Dostepne na internete 18.11.2010
<http://www.nepirc.pl/nepirc/>